

AMIR TEMUR HARBIY SALOHİYATDA JAHONGA MASHHUR SARKARDA

Nurmov Olimjon Basharatovich

O‘zbekiston milliy universiteti harbiy
Tayyorgarlik o‘quv markazi katta o‘qituvchisi

АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada O‘zbek xalqi - tarixiy ildizlari deyarli uch ming yillikka borib taqaluvchi davlatchilik an‘analariga ega bo‘lgan xalkdir. Mamlakatimiz zaminidan nafaqat ulug‘ alloma zotlar, balki jahon ijtimoiy-siyosiy hayoti taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan sarkarda, hukmdor, davlat arboblari yosh avlodni ma‘naviy tarbiya hamda yangicha dunyoqarash asosida kamol toptirish, hozirgi taraqqiyot bosqichida nafaqat yoshlar, balki jamiyatimizning barcha a‘zolari orasida vatanparvarlik, ona yurtga muhabbat va sadoqat tuyg‘ularini yanada mustaxkamlash muhim masala ekanligi yoritilgan.

Таянч иборалар: Тарих цивилизация, салтанат, Амир Темур, Марказиё Осиё, Movarounnahr, Маънавият, тарбия, ватанпарварлик, садоқат, миллий ғоя, бурч, муҳаббат, ҳурмат, иймон-эътиқод, таффақкур.

АМИР ТЕМУР ВСЕМИРНО ИЗВЕСТЕН В ВОЕННОМ ВЛАСТИ В АРМИИ

АННОТАЦИЯ

В этой статье узбекский народ - это народ, исторические корни которого уходят почти в три тысячелетия с традициями государственности. Не только выдающиеся ученые, но и полководцы, правители, государственные деятели, внесшие огромный вклад в развитие мировой общественно-политической жизни, внесли большой вклад в духовное воспитание и воспитание подрастающего поколения на основе нового мировоззрения, дальнейшее укрепление чувства патриотизма, любви и преданности родному краю не только среди молодежи, но и среди всех членов нашего общества на современном этапе развития что освещено.

Ключевые слова: История, цивилизация, царство, Амир Темур, Средняя Азия, Movarounnahr, Духовность, образование, патриотизм, верность, национальная идея, долг, любовь, уважение, вера, мышление.

Tarixdan ma'lumki, sivilizatsiyalar katta saltanat xududlarida, iqtisodiy va mintaqaviy barqarorlik humk surgan, uzoqni ko'ra oladigan, xalq farovonligi yo'lida jiddu jahd ko'rsatgan, ilm-fan homiysi bo'lgan davlat rahbarlari davrida yaratilgan. Barchamizga ma'lumki, Sharq va G'arb savdo yo'llari chorrahasida joylashgan, asrlar davomida o'troq ziroatkor va ko'chmanchi chorvador aholi o'rtasida mutanosiblik va mushtaraklik mavjud bo'lgan, qator bosqinlarni boshidan kechirganligiga qaramasdan o'zligini, vatanparvarligini saqlab qolgan, kulay jo'g'rofiy maskan sifatida ko'plab dinlar, madaniyatlarga joy bergan, jasur va bag'rikeng, ikkinchi tomondan zahmatkash va mehnatsevar aholisiga ega bo'lgan o'zbek zamini bashariyat tamadduniga katta hissa qo'shgan hududlardan biri bo'lib hisoblangan. Mazkur ko'hna zamindan jahon ilm-fani, madaniyati rivojiga bekiyos hissa ko'shgan qator alloma, olim, ulamolar yetishib chiqqan.

O'rta asrlar Sharq tarixida aynan ushbu hudud aksariyat davlatlarga beshik sifatida geosiyosiy maydonda muhim mavqega ega bo'lib kelgan. Zero Movarounnahr zamini bir vaqtning o'zida musulmon sharqida ham ma'naviymadaniy, ikkinchi tomondan siyosiy va iqqisodiy markazlardan biri rolini xam o'taganligini jahon ilm axti hakli tarzda e'tirof etadi.

O'zbek xalqi - tarixiy ildizlari deyarli uch ming yillikka borib taqaluvchi davlatchilik an'alariga ega bo'lgan xalkdir. Mamlakatimiz zaminidan nafaqat ulug'alloma zotlar, balki jahon ijtimoiy-siyosiy hayoti taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan sarkarda, xukmdor, davlat arboblari ham yetishib chikqan. Shubhasiz, ular orasida peshkadamlik millatimiz faxri va g'ururi bo'lmish Sohibkiron Amir Temurga tegishlidir.

Amir Temurning yoshligi haqida ma'lumotlar kam uchrasa-da, ayrim manbalarga qaraganda, u yoshligida xat-savod chiqarib, o'z davrining tibbiyot, riyoziyot, falakiyot, me'morchilik, tarix hamda xarb ilmlarini o'rgangan. Amir Temur bilan suhbatlashish sharafiga muyassar bo'lgan buyuk arab faylasufi Ibn Xaldun jahongir turk, arab, fors xalqlari tarixini, diniy, dunyoviy va falsafiy bilimlarning murakkab jihatlarigacha yaxshi o'zlashtirganini ta'kidlagani ham bejiz emas.

Tarix zar varoqlariga nazar tashlasak Amir Temur siyosat maydoniga kirib kelgan paytda, Movarounnahr mo'g'ullar istibdodi ostida bo'lib, Chingizxon va Botuxon bosib o'tgan shahar va qishloqlar vayronaga aylangan edi. Suv inshootlari buzib tashlangan yoki ishga yaroqsiz holga keltirilgan, Chingizxon Movarounnahrni o'zining ikkinchi o'g'li Chig'atoyxonga suyurg'ol sifatida in'om qilgan edi.

Amir Temur bobomizning xarb ilmini, o'zining ilk harbiy faoliyatini qo'l ostidagi navkarlari bilan ayrim viloyat amirlariga xizmat qilishdan boshlagan; ularning o'zaro kurashlarida qatnashib, jasorat ko'rsatgan, janglarda chiniqqan, harbiy mahoratini oshirgan. Dong'i butun Qashqadaryo vohasiga yoyilgan. Amir Temurning aqlu

zakovati, shijoati va shuhrati uni Movarounnahrning nufuzli amirlaridan amir Xizr Yasovuriy va amir Qazag'on bilan yaqinlashtirdi. Xondamirning yozishicha, otasi Amir Tarag'oy Amir Temurni avval 1355 yilda amir Joku barlosning qizi Nurmushk og'oga, so'ngra o'sha yili Qazag'onning nabirasi va amir husaynning singlisi O'ljoy Turkon og'oga uylantiradi. Keyingi nikoh tufayli Amir Temur bilan Balx hokimi amir Husayn o'rtasida ittifoq yuzaga kelib, ular birgalikda mo'g'ullarga qarshi kurashadilar.

XIV asrning ikkinchi yarmi XV asr Vatanimiz tarixida voqealarga nihoyatda boy tarixiy ijtimoiy saboq davri hisoblanadi, chunki bu davrda mo'g'ullar hukmronligi va feodal tarqoqlik tugatilib, bosqinchilarning vayronagarchiliklari va bir yarim asrlik zulmlari oqibatida iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy turg'unlik holatiga tushib qolgan mamlakatimiz o'z mustaqilligini qayta tiklashga kirishdi. Bu mintaqada Amir Temur (1336-1405 yillar) boshchiligida yagona tug' ostida markazlashgan, kuchli va mustaqil davlat tashkil topdi. Markaziy Osiyo xalqlari hayotida yuz bergan bu tarixiy jarayonda shubhasiz Sohibqiron Amir Temurning xizmatlari buyukdir.

Bu aqlli va bilimli inson o'z davlatining kuch-qudratini oshirish va mustahkamlash uchun birinchi navbatda harbiy va eng muhim iqtisodiy islohotlar o'tkazdi. Bu islohotlar zaminida avvalgi davr donishmandlarining aql-idroki, g'oyalari mujassam edi, ayniqsa, taraqqiyot uchun yagona davlat, o'zaro totuvlik, ishbilarmonlarga qulay mulkiy va huquqiy sharoit yaratishga, ayniqsa savdo-sotiqni rivojlantirishga alohida e'tibor berildi.

Amir Temurning hayoti va faoliyatida ikki davr yaqqol ko'zga tashlanadi. Birinchi davri (1360-1385) Movarounnahrni mo'g'ul xonligidan ozod qilib, yagona markazlashgan davlat tuzish, o'zaro urushlarga barham berish. Ikkinchi davri (1386-1405) esa ikki yillik, uch yillik, besh yillik, deb ataluvchi boshqa mamlakatlarga yurishlari bilan xarakterlanadi.

1360-yillardan boshlab Amir Temur Movarounnahrdagi ichki nizo, urushlarda ishtirok eta boshladi va Mo'g'uliston hukmdori Tug'luq Temurxon, uning o'g'li Ilyosxo'jaga qarshi kurashlardan so'ng, Amir Husayn ustidan g'alaba qozongach, 1370 yilda Movarounnahr taxtining haqiqiy sohibi bo'ldi va Samarqandni hokimiyat poytaxti etib belgiladi.

Amir Temur taxtga o'tirgach, Chig'atoy ulusining barcha yerlariga o'zini voris deb bildi va Sirdaryoning quyi havzasidagi yerlarni, Toshkent viloyatini, Farg'ona vodiysini, Xorazmni o'z hukmronligi ostiga kiritdi. Natijada, Movarounnahr va Xurosonda yirik markazlashgan davlat vujudga keddi. Sohibkiron so'nggi yillarda Eron, Iroq, Zakavkaze mamlakatlari, Hindiston, Oltin O'rda va Turkiya bilan bo'lgan janglarda g'olib chiqib, saltanat hududini sharqda Xitoy devoriga qadar, g'arbda O'rta yer dengiziga, janubda esa Hindiston chegaralariga qadar kengaytirdi.

Amir Temur faoliyatida muayyan siyosiy yo'l mayda feodal hukmronligini tugatish, muhim xalqaro karvon yo'llarida ustunlik qilib turgan Oltin O'rda, Eron va boshqa mamlakatlarning raqobatini yengib, Movarounnahrning siyosiy-iqtisodiy quvvatini ta'minlay oladigan markazlashgan davlat tashkil etish edi. Amir Temur avvalambor mamlakatda davlat tizimini mustahkamlash, boshqarishdagi tartib-intizom, qonunchilikni kuchaytirish, savdo-sotiq, hunarmandchilikni kengaytirishga imkoniyat yaratish, soliqlarni tartibga solish, mamlakat himoyasini ta'minlash yo'lida qo'shinning qudratini oshirish kabilarga katta e'tibor berdi.

Amir Temurning har bir harbiy yurishiga turtki bo'larlik sabab bor edi. Bu sabablar-o'z davlatining chegaralarini mustahkamlash, tashqi dushmanlardan himoyalanih, karvon yo'llarini turli yo'lto'sarlardan tozalash, xiyonatchi, sotqin, aldanchilarni jazolash, bo'ysunmaganlarni itoat ettirish, o'zining siyosiy ta'sirini kengaytirish kabilardan iborat bo'lganligini tarixiy manbalardan bilib olish mumkin. Masalan, Amir Temurning To'xtamishxonga qarshi yurishini olsak, Temur To'xtamishxonga ko'p iltifotlar, yordamlar ko'rsatib, 1379 yilda Urusxonni yengib, Oq O'rda taxtiga To'xtamishxonni o'tqazgan edi. Ammo To'xtamishxon Amir Temurning umidlarini puchga chiqardi.

U Movarounnaxrga bir necha bor talonchilik niyatida bostirib kirganidan so'ng, Temurda ham unga qarshi kurashish majburiyati vujudga keddi va 1395 yil 15 aprelda qunduzchada Amir Temur bilan To'xtamishxon o'rtasida hal qiluvchi hayot-mamot jangi boshlandi. Jang faqat To'xtamishxonning taqdirini hal qilib qo'yaqolmay, balki butun Oltin O'rda taqdirini ham hal qildi.

Tarix Temur zimmasiga Oltin O'rdadek qudratli mo'g'ul imperiyasining asosini yemirishdek ulkan vazifani qo'ygan ekan, Sohibqiron bu vazifani ham buyuk jasorat bilan ado etib, Rus knyazliklari va Sharqiy Ovro'po xalqlarini mo'g'ullar asoratidan xalos bo'lishlariga yo'l ochib berdi. Yirik rus olimi A. Yu. Yakubovskiy: Temurning To'xtamish ustidan qozongan bu g'alabasi nafaqat Markaziy Osiyo va Sharqiy Ovro'po, balki Rusiya uchun ham katta ahamiyatga molik bo'ldi, deb yozdi.

Temur davlatni boshqarishga katta e'tibor berib, yangi davlat tizimi bo'yicha Devoni buzrugdan tashqari, har bir viloyatda Devon deb ataluvchi boshqarma tuzib, bu boshqarmalar soliq yig'ish, tartib saqlash, ijtimoiy binolar bozorlar, hammomlar, yo'llar, sug'orish tarmoqlariga qarab turish va aholining xulqiy-axloqiy harakatlarini nazorat ostiga olish kabi ishlar bilan shug'ullangan. Har bir Devonda kirim va chiqimlarni hisobga olish, qayd etish turk-o'zbek va fors-tojik tillarida olib borilgan.

Temur tarixchilar tasviricha, O'rta asrning atoqli davlat va xarbiy arboblardan bo'lib, Ovro'po olimlari o'z asarlarida uning salbiy tomonlari bilan birga muhim fazilatlarini ham ta'kidlab o'tganlar. Nemis olimi F. Shlosser o'zining Jahon tarixi (III-tom) asarida: Baxtiyor jangchi, jahongir, uzoq Sharqda qonunshunos bo'lish bilan

birga o'zida, Osiyoda kam uchraydigan taktik va strategik bilimlarni ifodaladil, deb yozsa, atoqli nemis olimi va tarixshunosi M. Veber: Temur o'z dushmanlariga nisbatan juda berahm edi, lekin sarkardalik, davlatni boshqarish va qonunchilik sohasida buyuk talantga ega edil, deb ta'riflaydi. Shuningdek, Tuzuki Timur tuzuklarida ham Temurning jamiyatga, ijtimoiy-siyosiy hayotga qarashi, birlashgan qudratli feodal davlatning siyosiy va axloqiy qoidalari haqida gap boradi.

Temur tuzuklarida davlat tizimi, davlatdagi turli lavozimlarning vazifasi, undagi turli toifalar va ularga munosabat, davlatni boshqarishga asos bo'lgan qoidalar, qo'shinlarning tuzilishi, tartibi, uni boshqarish, ta'minlash, rag'batlantirish, qo'shin turlarining tutgan o'rni va o'zaro munosabati kabi masalalar bayon etiladi. Davlat ishlarini har doim islom va shariat hukmlari asosida olib borilganligi bir necha bor ta'kidlanadi. Saltanatim martabasini, deb ta'kidlaydi Amir Temur, qonun-qoidalar asosida shunday saqladimki, saltanatim ishlariga aralashib, ziyon yetkazishga hech bir kimsaning qurbi yetmasdil. Bundan tashqari, asarda jamiyat ishlaridagi odamlarning 12 toifaga bo'linishi, saltanatni boshqarishda 12 qoidaga amal qilinganligi, saltanat 4 qat'iy qoidaga asoslanishi kabi masalalar ham tartib bilan bayon etilgan.

Amir Temur harbiy salohiyatda jahonga mashhur sarkarda va o'z zamonasining eng qudratli hukmdori bo'lishi bilan birga, uning harbiy nazariyasi va amaliy harbiy san'ati, taktika va strategiyasi, armiya tarkibining tuzilishi o'z davrining nodir mo'jizasi edi. Uning harbiy mahorati turli yo'nalishlarda askariy qismlarni qayta tashkil etishda, dushmanga hujum kilihda turli-tuman usullardan foydalanishda, hujumdan oldin dushman joylashgan yerlarni obdon o'rganib chiqishda, ham lashkarboshi qo'mondonlikda namoyon bo'ldi.

Temur tuzuklarini inglizchadan fransuz tiliga tarjima qilib, 1787 yilda nashr etgan fransuz olimi Lyangle Temur haqida shunday yozadi: Temur xon (Temur) siyosiy va harbiy taktika haqida risola yozgan va o'z avlodlariga juda dono tizim qoldirgan. Biz buni tasavvur ham qilmagan edik va uning urushlarini bosqinchilik va talon-taroj qilish deb baholab kelgan edik. Deyarli yengib bo'lmaydigan ikki to'siq - bizdagi taassub hamda tarixiy nohaqlik Temurni bilishimizga va to'g'ri baholashimizga xalaqit berib keldi.

Amir Temur o'zini mohir diplomat sifatida ham namoyon qilaolgan. Uning Vizantiya, Venesiya, Genuya, Ispaniya, Fransiya, Angliya, boshqacha aytganda, o'sha vaqtda ko'proq ma'lum va mashhur bo'lgan Ovro'po davlatlari bilan iqtisodiy aloqalar o'rnatish va uni musahkamlash sohasidagi faoliyatini fransuz va ingliz qirollarining unga yozgan maktublari bilan dalillash mumkin.

Manbalarda sohibqiron Amir Temur yorqin xislatlarga ega ekanligi, xotirasi o'tkir, shijoatli va qat'iyatli, birso'zli, zo'r ruhiy qudrat egasi, salobatli inson sifatida ta'riflanadi.

Sobiq sovetlar mafkurasi, proletar dunyoqarashi hukmronlik qilgan sharoitda Temur faoliyatiga nisbatan salbiy munosabatda bo‘lindi, o‘sha davr adabiyotlarida har doim qoralanib kelindi. Lekin mafkuraviy to‘siq, taqiqlashlarga qaramay ayrim ilmiy asarlarda Temur haqida ba’zi to‘g‘ri fikrlar ham bildirildi.

Bu jihatdan O‘zbekistonda 1968 yili akademik I. M. Mo‘minovning Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli risolasining nashr etilishi muhim voqea bo‘ldi. Risola Temur shaxsiga biryoqlamali qarashlarga qarshi yozilgan ilmiy asar sifatidagi dastlabki urinish edi. Lekin bu qadam Moskvadagi yuqori idoralar va matbuot organlari tomonidan qoralandi va asar muallifi benihoya aziyatlar cheqdi.

Xotima o‘rnida quyidagi jumlagga e‘tibor qaratsak: Amir Temur bobomizning XIV asrdayoq Kuch - adolatda shiorini davlat siyosati mavqei darajasiga olib chiqdi va umri davomida bu shiorni o‘ziga dasturul amal deb bildi. Bu axloqiy-ma‘naviy mezon hamma davrlar uchun e‘tiborli bo‘lib, hozirgi kunga kadar insoniyat hayotida dolzarb ahamiyat asb etib kelmokda. U harbiy san‘at, soliq siyosati, raiyatga munosabatda, o‘z davlat boshqaruvi tizimida, ko‘l ostidagilarga munosabatda ham ushbu tamoyilga qat‘iy amal qildi. Amir Temur o‘z hukmronligi davrida mutaassiblik, ayirmachilik, mazhabchilik ko‘rinishlariga yo‘l bermadi. Osoyishtalik, tinchlik xotirjamlik, xavfsizlik borasida ahamiyatga molik ishlarni amalga oshirdi. Bu xususda Sohibkiron, ...saltanatimning u chetidan bu chetigacha biror bolakay boshida bir savat tilla ko‘tarib o‘tadigan bo‘lsa, bir donasiga ham zarar yetmaydigan tartib-intizom o‘rnatdim, deya qayd qilgan edi. Barcha sohalarga birdek e‘tibor, ijtimoiy adolat tamoyili, yuksak vatanparvarlik, tadbirkorlikning rivojlanishidan manfaatdorlik, umuman obod turmush konsepsiyasi Amir Temur siyosatining natijasi sifatida ikkinchi Renessansga asos bo‘lib xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR

1. Odilov A.A. Amir Temur tuzuklari – davlat boshqaruvi asosi-T.: «Fan va tenologiya», 2016.
2. Nurmatova N. Amir Temur o‘gitlarining barkamol avlodni shakllantirishdagi o‘rni-T.: «Texno tasvir», 2019.
3. O‘ljaeva Sh.M. Amir Temur va temuriylar davrida buyuk ipak yo‘li.-T.: «Tamaddum», 2020.